

esze szerint ő Felsége által fog felállíttatni boldogabbak lehetnek Maradékink: ha pedig e' béli reménységünk füstbe menénd ez az eset az, a' melyre nézve mi nehánnyan óhajtyuk hogy a' Nevendék Társaságnak palástya alatt, egy Literatori Társaságot is felállíthatnánk...⁵

A királyi jóváhagyás nem érkezett meg, s a Társaság kibővítése helyett év végére megszűnt a már meglevő „nevendék” tagozat is, legalábbis ezután már nem tudunk a működéséről. Szabolcs megye támogatásának köszönhetően azonban augusztusban még megjelenhetett *A' Pesti Magyar Társaság kiadásainak első darabja*. A vékony kötet nagyrészt fordításokat tartalmaz, s a kritikáról vallott elvek gyakorlati megvalósítását hiába keressük benne.

A folytatás nélküli vállalkozásban (már a kötet második fele sem jelent meg) elsőként a társulati ülések elhangzott és kinyomtatásra érdemesnek talált írások jelentek meg (gyászversek, értekezés a táncról, *Versezet a' Társaság öröm Ünnepe*re stb.). Mégis azt bizonyítja ez a kötet, hogy az irodalmi kritika megvalósítását Vályi András is, tanítványai is, komoly feladatuknak tekintették, és az első lépést meg is tették felé: Vályi vezetésével lefordították Pope *Elmélkedés a kritikáról* című esszéjének egy részletét és a hozzá nem tartozó *Commentariust*.⁶

Ennek az újszerű vállalkozásnak a terve mindeddig nem kapott megfelelő figyelmet. Waldapfel József⁷ és Bodolay Géza⁸ idézi ugyan a Társaság programjának ezt a két pontját is, de jelentőségét nem hangsúlyozzák. A szakirodalom nagyobb részében viszont egyáltalán nem kap helyet ez a kezdeményezés: így nem szerepel Császár Elemér máig kiváló kritikátörténeti művében⁹ és a mai sajtótörténeti munkákban sem.

PINTÉR MÁRTA ZSUSZANNA

Magyar nyelvű pedagógiai kézikönyv 1791-ből. „Melly igen sok és tetemes hijjánosságai vannak a gyermek nevelésnek Magyar-hazánkban ezt Excellenciád böltsessége jól észrevehette. Ez ösztönzött engemet arra, hogy e tárgyra czélzó ezen tsekély munkát készítettem, melylyel most Excellenciádnak udvarolni bátorkodom”.¹ Ezekkel a szavakkal ajánlotta Ráday Gedcon figyelmébe új művét Perlaki Dávid, a nagy műveltségű, széles látókörű komáromi esperes.

A könyv, amelyet *A gyermekeknek jó nevelésekről való rövid oktatás* címmel adott ki a szerző kétszáz éve, 1791-ben Komáromban Weber Simon nyomtatásában, pedagógiaelméleti irodalmunk egyik korai, és igen becses darabja. (A mű ma már könyvészeti ritkaság.)

A szerző, Perlaki Dávid 1754-ben született Veszprém megyében, Gergelyben. Alsóbb iskoláit szülőhelyén végezte, majd Pozsonyban és Sopronban tanult. A göttingai egyetemet 1777 és 1780 között látogatta, amikor olyan kiváló tudósok tanítottak ott, mint Schlözer és Splitter. Bölcsészeti tanulmányokat folytatott a német egyetemen. Hazatérve mint evangélikus lelkész működött előbb Nemeskéren, majd 1783-tól kezdve tizenhárom éven keresztül Komáromban. Ugyanebben az évben érkezett Komáromba Péczeli József is, a helybeli református egyház meghívására. A 33 éves Péczeli és a 29 éves Perlaki — mindketten művelt, sok nyelvet beszélő fiatal hazafiak — jól ismerték és kedvelték egymást. Hozzájuk csatlakozott a velük nagyjából egykorú Mindszenty Sámuel is, aki ekkor már egy ideje a városban lelkészkedett. Együtt alapították és szerkesztették a *Mindenes Gyűjteményt*.

Az 1789 és 1792 között megjelent lapot sajtótörténetünk az első magyar nyelvű, tudományokat népszerűsítő folyóiratnak tartja. Péczeli irodalmár volt, újságíró, fordító. Perlaki Dávid a tudományok és a közoktatás iránt mutatott több érdeklődést, bár verseket is írt. Komáromi működése alatt több tan-

⁵ OSzK Kt Hung. Quart. 1966. 148. sz.

⁶ *A' Pesti Magyar Társaság kiadásainak első darabja*. Fél kötet. Pest, 1792. 113–149., 151–164.

⁷ WALDAPFEL József: *50 év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830*. Bp. 1935. 94–98.

⁸ BODOLAY Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Bp. 1963. 120–122., 645–648., 757–758. (Közli a Társaság tagjainak és az évkönyv szerzőinek névsorát és életrajzi adatait.)

⁹ CSÁSZÁR Elemér: *A magyar irodalmi kritika a szabadságharcig*. Bp. 1925. 15–25.

¹ Perlaki Dávid levele Ráday Gedeonhoz. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, kéziratár. (Ráday Gedeon levelezése VIII. 3081).

könyvet adott ki², melyeket felekezete iskoláiban éveken át használtak. A kortársak – köztük például a szintén oktatási kérdésekkel foglalkozó Szakonyi József is – ajánlották az ország népiskolai tanítóinak.

Perlaki 1791-ben megjelent pedagógiai kézikönyvének címlapján a következő megjegyzés olvasható: „szegényebb oskolatanítóknak ingyen”. Ebből jól látható, mennyire fontosnak találta a szerző, hogy a neveléssel hivatásszerűen foglalkozók kezébe magyar nyelven adjon egy közérthető, jól használható kézikönyvet. Perlaki műve ebben a műfajban elsőnek számít pedagógiai irodalmunkban.

A munka legfőbb értéke az, hogy több olyan nevelés- és oktatásméleti reformjavaslatot tartalmaz, amelyek az 1790-es években haladónak számítottak. Általános, minden gyermekre kiterjedő tankötelezettséget követel. Az anyanyelven történő oktatás bevezetését kívánja minden iskolafokozatban. Feladatnak tartja az ún. „reális ismeretek” tanítását. Fontos javaslat a korszerű, magas szintű pedagógiai-pszichológiai és módszertani ismereteket is adó tanítóképzés megindítása. A mű egészében véve önálló munkának tekinthető, bár érezhető rajta a lipcsei Rosenmüller hatása. A szerző jól ismeri kora külföldi pedagógiai szakirodalmát. Hivatkozik Locke, Rousseau, Saltzmann, Campe, Schiller, Rochow és Felbiger műveire, Fénelonra és Basedowra is.

Perlaki a nevelés célját a felvilágosodás szellemében fogalmazza meg: „Minden Oskolának ugyan az az eredeti fő tzejlja, hogy az Ifjúság azokban úgy neveltessék és oktattassék, hogy azokból idővel a Hazának Oszlopoi, Jó-Haza-Fiak és jó polgárok származzanak.”³

Fejlődéslelektani alapokból kiindulva követi nyomon a szerző a gyermek nevelésének egymás után következő fázisait a születéstől egészen az iskola elhagyásáig. „Miképp kell bánni az olyan kised gyermekekkel, akik még nem tudnak élni okosságokkal?” – teszi fel a kérdést Perlaki, és Rousseau szellemében próbál választ adni a csecsemő és a kisgyermek nevelésével kapcsolatos kérdésekre. A nevelésnek ebben a korban azt kell biztosítani, hogy a gyermek testi-lelki képességei zavartalanul fejlődhessenek. Felhívja a figyelmet a szoptatás fontosságára. Szerinte nagyon ártalmas a gyermek fejlődésére, hogy a „középsorsú” és „előkelő” anyák dajkákra bízzák gyermekeiket és nem maguk szoptatják őket. Ez hátrányos a testi-lelki fejlődésre egyaránt. Ebben az időszakban (tehát 0–2 éves korig) nagyon fontos, hogy szeretettel, de következetesen és kényeztetés nélkül bánjanak a gyermekekkel. Nevelési kérdésekben fontos – már az ilyen korú gyermekeknél is – a szülők közötti összhang.

A könyv következő részében Perlaki azt tárgyalja: „miképp kellyessék az olyan gyermekekkel bánni, a kik már folyvást beszélnek”. Oktatni még nem lehet az ilyen korú gyermekeket – vallja Rousseauval egyetértésben Perlaki –, mert még nem képesek az elvont fogalmak megértésére, fogalmi gondolkodásra. Ekkor az érzékelést célszerű fejleszteni, a látást, a hallást, a tapintást azzal a céllal, hogy a gyermek minél közvetlenebb kapcsolatot teremtsen az őt körülvevő dolgokkal. Rousseau-i fogantatású Perlakinak az a megállapítása is, hogy a gyermeknek önmagának kell megismernie a dolgok tulajdonságait, mégpedig saját tapasztalatai segítségével.

A nevelés harmadik szakasza az iskoláskor. Rousseau-tól eltérően Perlaki a hatodik életévtől kezdve tartja célszerűnek a gyermekek rendszeres oktatását. Leszögezi, hogy a tanulás legyen öröm és jutalom a gyermek számára. Megjegyzi, hogy „a mi Magyar-Országi Oskoláinkban többnyire mind fel-fordult módon kínoztattak mint tanítottak eddig a tanuló gyermekek.”⁴ Az oktatás tartalmáról szólva röviden felsorolja azokat a tárgyakat, amelyek elengedhetetlenül szükségesek minden gyermek számára. Ezek: az írás, az olvasás, a számtan, a vallási alapismeretek. Indulatosan szól arról, hogy ideje volna már a „reális ismereteket” előtérbe állítani a latin nyelv oktatásával szemben.

Nemde nem véghetetlenül jobb lenne, ha a Falusi és Városi alsóbb Oskolákban egy betsületes Levél írására... a mezei gazdaság folytatásának, s marha nevelésnek fundamentumára, a Természet s Haza Historiájának és Geographiájának legalább egy kevés esmérétére és más ilyen közönséges haszonvételű dolgokra taníttatni és szoktatni a gyermekeket, minthogy a Deák nyelvnek taníttatásával kínoztatnak.⁵

² *Kisedeknek első tanúságok a keresztyén tudományból.* Komárom, 1791. 61. – *Gyermekek és ifjak imádságos és énekeskönyve.* Komárom, 1793. 172.

³ PERLAKI Dávid: *A gyermekek jó nevelésekről való rövid oktatás.* Komárom, 1791. 2.

⁴ PERLAKI Dávid: *i.m.* 53.

⁵ PERLAKI Dávid: *i.m.* 54.

Emellett nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermekek képzésében fontos szerepet kell kapnia a munkára nevelésnek. Idejekorán kell a gyermeket munkához szoktatni. Kezdetben a szülők feladata az, hogy a koruknak megfelelő, de rendszeres ház körüli munka végzésére készítsék mind a fiú-, mind a leánygyermeket. A munka ne legyen számukra megterhelő, de elvégzését követeljük meg a gyermektől. A fiúknak mezőgazdasági munkát ajánl, fontosnak tartja az egyszerű szerszámok használatának elsajátítását. A lányok szövést, fonást, varrást tanuljanak. Később a tanító és a szülő együttes megfigyelései alapján dőljön el, hogy a gyermeknek „melly mesterségre van kedve és hajlandósága”. Ezt figyelembe véve döntsenek a jövőendő életpályáról. Egy mesterség megtanulását – társadalmi helyzetre való tekintet nélkül – mindenki számára ajánlatosnak tartja Perlaki.

Legalább ilyen lényeges a szerző szerint a testi nevelés is. Locke gondolatmenetét követve vallja, hogy egészséges lélek csak egészséges testben fejlődhet. Javasolja, hogy már csecsemőkortól kezdve tartózkodjék sokat a gyermek szabad levegőn, mozogjon sokat, táplálkozzék egyszerűen és rendszeresen. Kemény fekvőhelyen aludjék, korán keljen és feküdjön. Ne öltözzék túlságosan melegen. A testi nevelésről szóló részben a szerző a szülők és tanítók figyelmébe ajánlja Weszprémi István néhány évvel korábban megjelent művét, *A kisdéd gyermekek neveléséről való rövid oktatás*.⁶

A nevelés és oktatás módszereire is kitér a szerző. Ezek megválasztásánál az első és legfontosabb kiindulási pont, hogy „a szülők és tanítók elsöben is gyermekük természetjeket és indulatjokat ki tanulják és igazában meg esmérjék öket.”⁷

Tehát a nevelési folyamat során a gyermeki lélekből kell kiindulni. Ez a nézet is Rousseau-i ihletésű, hiszen ő írja: „Kezdjétek tanítványaitok behatóbb tanulmányozásán, mert bizonyos, hogy korántsem ismeritek öket.”

Perlaki azonban nem fogadja el Rousseau-nak azt a nézetét, hogy a nevelés mindenható. Inkább azt tartja, hogy a neveléssel sokat el lehet érni. Nézete szerint a nevelés feladata az, hogy kifejlessze a gyermek veleszületett jó adottságait, illetve elfojtsa a rosszakat. A nevelési módszerek közül inkább a meggyőzést, a szoktatást, a gyakorlást, az elismerést és a jutalmazást részesíti előnyben. A biztatást, sőt a testi fenytést megengedhetőnek tartja, de csak legvégső esetben, mikor minden más módszer eredménytelen. Sokszor visszatér a példa nevelő erejére: „A szülők és tanítók mindenben jó példát adjanak a gyermekeknek.” „Nintsen e világon nagyobb tanító a példánál.” „Kevés hasznot tenne, ha magok nem tselekednék, a mit gyermekeiktől kívánnak, vagy ha éppen annak ellenkezőt tennének.”⁸

Az oktatás módszereiről szólva Perlaki azt emeli ki, hogy az mindig a gyermek természetes fejlettségi szintjéhez igazodjék és vegye figyelembe a gyermeki aktivitást.

Külön fejezetet szentel a szerző a tanító személyiségének és képzése kérdéseinek. Itt fejti ki a közoktatás egészére vonatkozó reformgondolatait. A Ratio Educationis tanítóképzésre vonatkozó rendelkezéseit nem tartja kielégítőnek. „Hanem igaz, hogy az Oskola Mestereknek az Oskolai hivatalra megkívánható elkészítetéseket jobban szívén kellene venni Hazánknak! Valamij Oskola Mesterket nevelő Semináriumaink nem lesznek (ha más módjával még most nem lehetne, legalább nagyobb gymnasiumainkban) Magyar Országban, mind addig nem is reménylhetjük, hogy jobb Oskola Mestereink legyenek, s a gyermekek is jobb módjával taníttassanak. Mert hogyan tanítson az, aki azt se tudja – és soha nem is tanulhatta: mit, s mi módjával tanítson.”⁹

Tehát Perlaki szerint a Ratio által megszabott – norma iskolák melletti – tanítóképzés nem megfelelő szintű. Legalább gimnáziumok mellett működő tanítóképzést követel, de ennél is jobbnak tartaná, ha önálló képzők létesülnének, hiszen csak így lehetne az iskolai oktatás színvonalát emelni.

Addig, amíg nem lesznek magasan képzett, pedagógiai és élettani ismeretekkel felruházott, jól fizetett tanítók, addig nem is lehet kívánni, hogy művelt hazafiak, jó polgárok, jó mesteremberek váljanak a gyermekekből. Keserűen jegyzi meg, hogy „nálunk Magyar Országban egy öreg béresnek vagy házi inasnak gyakran tisztességesebb fizetése és több becsülete van... mint a tanítónak”.¹⁰

Perlaki elképzelései, a népoktatás tartalmára, módszereire, szervezetére vonatkozó követelése, reformjavaslatai csak fél évszázad múlva kezdtek megvalósulni. Rendkívül gyermekcentrikus nevelési el-

⁶ WESZPRÉMI István: *A kisdéd gyermekek neveléséről való rövid oktatás*. Nagyvárad, 1760.

⁷ PERLAKI Dávid: *i.m.* 60.

⁸ PERLAKI Dávid: *i.m.* 64.

⁹ PERLAKI Dávid: *i.m.* 54.

¹⁰ PERLAKI Dávid: *i.m.* 58.

képzelései között még napjainkban is sok helytálló gondolat van. Szép magyar nyelven íródott kis könyve, amelyet „szegényebb iskolatanítók” ingyen kaphattak meg, értékes, figyelemre méltó pedagógiai szak-könyv.

FEHÉR KATALIN

Bécsi levelek Aranka Györgyhez. Aranka György (1737–1817), a marosvásárhelyi Királyi Tábla ülnökének 18. századvégi levelezése gazdag forrásanyagot nyújt a korszak kutatójának. A 90-es évek első éveiben felgyorsult történelmi széljárásban Erdélyben is jelentős változások mennek végbe. Az Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság valamint a Kéziratokat Kiadó Társaság létrehozásán fáradozó Aranka György Marosvásárhelyről indítja utnak leveleit a történelmi Magyarország négy égtája felé, s a levelezés nem marad meg a történelmi határok között: számos címzett a németországi protestáns egyetemek hallgatója; megint másokat Bécsben ér utol a posta. Ez utóbbiak többnyire erdélyi származású értelmiségiek, akiket napi ügyeik átmenetileg a császárvárosba szólítanak, vagy hosszabb ideig itt vállalnak a magas állami szervekben – többnyire az erdélyi kancellárián – hivatalt. Az ő információik különösen fontosak ebben a történelmi pillanatban, amikor a röpiratok nyomán az említett társaságok felállításáról csak az erdélyi diéta határozott, de Bécs még nem. A levélírók segítenek eligazodni az aktuális napi politikai eseményekben, egyikük-másikuk eredményesen szolgálja a hid szerepet: egyengetik a magyar nyelvű könyvkiadást Bécsben, segítenek az erdélyi auctorok munkáinak bécsi terjesztésében. Teleki Sámuel tudós kancellár pedig tanácsaival ösztönzi a fellendült erdélyi tudományos igyekezeteket. A levelek, amelyeket itt közzé teszünk 1791–1793 eleje között íródtak. Valamennyi levél az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található. A bennük visszatükröződő kedvező visszhang – amellyel írói a két társaság tervének híret fogadták – segítik Arankát a célkitűzések valóra váltásában.

1.

Görög Demeter levele Aranka Györgyhez

Tekéntetes Ur

Nagy Érdemű Tudós Hazafi!

Az által küldött 301/30 Kr. nagy háládatossággal vettem. Már a *Budai Basának* ki nyomtatására tett költségeid ki is fizettem Albertinek. Ide zárom a' számódását. El ijedtem belé, hogy a' Summát meg láttam; kiváltképpen pedig azért, hogy a' sikárlásnak (Glattan) különösen meg vette az árát. A' Factozonak elegendőképpen értésére adtam az iránt való meg-ültközösemet, hogy mind ez ő mind a' mi már a' nyomtatás előtt tett fel vetésünknel sokkal többre ment a költség. Ámbár magam-is által láttam; hogy azt tellyes lehetetlen egy fillérig előre meg határozni; mindazáltal szívemből kívántam volna, hogy harmadába se került volna. Az vigasztal, hogy felőle el lehet azt mondani, hogy szebben, pompásabban egy Magyar munka sem nyomtatódott nálla. A' Nyomatványok mind nállam vannak le-téve. Nem tudom meg várjuk é a' másoknak ki-nyomtatását vagy utnak inditsam? – Ki kérem az ez iránt való rendelést: ugy nem külömben azért-is: nem kell-é Pálffy 's Teleki Cancelláriásoknak, 's ennyihány Magyar Méltóságoknak ajándékba, vagy pénzért adni, mivel már meg szállítottak iránta. Mi lesz egynek az ára: Hát Pesten, Debretzenben nem kell ennyihány Nyomatványt hagyni? s Kinél?

Éppen ebben a szempillantásban veszem Kováts kedves Barátom levelei közé tett betses írásait a' Tekintetes Urnak. Irántunk tett szives fáradozásait háládatos szívvvel veszem. Ezentul-is ki-kérem – ajánlván viszontagvaló szives szolgálatomat. – Kivánságok szerént tehát a' kékelő papirosra fogom felét nyomtattni. Ez valamivel oltsóbb a Hollandusnál. Az a árkost ma küldöttem meg Kováts Barátomnak – tesszen meg-nézni, 's ez iránt való ítéletit szababon velem közleni. – Nagyon sajnálom a' hibákat. Ne terheltesen ki-jegyezni azokat. Én holtomig vagyok

A' Tekéntetes Urnak

Kész alázasatos Szolgája

Görög

A' Tudós Társaság iránt való bővebb tudósítást nagyon óhajtjuk. Mivel meg ígértük – nekünk kel-lene azt mindenek előtt kiadni.

(OSzK Ki. Quart. Hung. 1994/155.)